Οι αντωνυμίες της ιστορίας. Μέρος πρώτο: Μια συνέντευξη με τον Έντσο Τραβέρσο από τον Σακίρου Αντεμπάγιο.

Το τελευταίο βιβλίο του ιστορικού Έντσο Τραβέρσο, του Πανεπιστημίου Κορνέλ, με τίτλο *Singular Pasts: The "I" in Historiography* (Columbia University Press, 2022) , ξεκινά με την παρατήρηση ότι σήμερα «η ιστορία γράφεται όλο και περισσότερο σε πρώτο πρόσωπο» (2). Ενώ ιστορικοί όπως ο Ιβάν Ζαμπλονκά, ο Σέρτζιο Λουτσάτο και ο Μαρκ Μαζάουερ έχουν γράψει σε πρώτο πρόσωπο για να αποκαλύψουν τους συναισθηματικούς δεσμούς τους με τα θέματά τους και να δώσουν στα γραπτά τους μια λογοτεχνική επίγευση, λογοτέχνες όπως ο Β. Γκ. Ζέμπαλντ, ο Πατρίκ Μοντιανό, ο Χαβιέρ Κέρκας και ο Ντάνιελ Μέντελσον έχουν παρουσιάσει τα μυθιστορήματά τους ως ιστορικές έρευνες βασισμένες σε αρχειακές πηγές. Ο Τραβέρσο υποστηρίζει ότι η άνοδος της πρωτοπρόσωπης ιστοριογραφίας αντικατοπτρίζει τη νεοφιλελεύθερη εποχή μας του απολιτικού ατομικισμού, τείνοντας να «ιδιωτικοποιήσει το παρελθόν» (145) και να πέσει στις παγίδες του παροντισμού και του υποκειμενισμού. Ωστόσο, στον επίλογό του υποστηρίζει ότι η υποκειμενική ιστοριογραφία της Σαϊντίγια Χάρτμαν «υπερβαίνει τον εαυτό του συγγραφέα και καταλήγει σε μια συλλογική θεώρηση του παρελθόντος», αποδεικνύοντας ότι «είναι δυνατόν να γράψει κανείς σε πρώτο πρόσωπο αποφεύγοντας τον σολιψισμό και συνδέοντας το πολύπλευρο "εγώ" του με το "εμείς" που γράφει την ιστορία» (159, 163). Ο Σακίρου Αντεμπάγιο πήρε συνέντευξη από τον Τραβέρσο για το νέο του βιβλίο.

***

Σακίρου Αντεμπάγιο: Ας ξεκινήσουμε με τον τίτλο του βιβλίου σας, *Singular Pasts*. Τι σημαίνει ένα παρελθόν να είναι μοναδικό και πώς αυτό συνδέεται με την άνοδο της υποκειμενιστικής ιστοριογραφίας;

Έντσο Τραβέρσο: Πρόκειται για ένα παλιό και αμφιλεγόμενο θέμα που συχνά επανεμφανίζεται στην ιστοριογραφία. Όλα τα γεγονότα είναι αναμφίβολα μοναδικά, αλλά δεν μπορούν να γίνουν κατανοητά χωρίς να εγγραφούν σε ένα ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο, στο οποίο οι μοναδικότητες τους αποκαλύπτουν αναλογίες και επαναλήψεις. Αυτό που εμφανίζεται ως μοναδικό είναι συχνά η ιδιαίτερη συνύφανση στοιχείων που υπάρχουν σε πολλές χώρες και ηπείρους ή έχουν ήδη συμβεί σε προηγούμενες εποχές. Νομίζω ότι οι «απόλυτες» μοναδικότητες -απροσδόκητα γεγονότα που δεν

είναι ούτε συγκρίσιμα ούτε επαναλήψιμα- ανήκουν αποκλειστικά στο πεδίο της μνήμης και όχι της ιστορικής ερμηνείας. Οι ζωές μας μπορεί να διαμορφωθούν βαθιά και μόνιμα από ευτυχίες, τραγωδίες ή τραύματα, που μας φαίνονται μοναδικά και ασύγκριτα. Οι μελετητές όμως, θα πρέπει να γνωρίζουν ότι τέτοιες μοναδικότητες είναι σχετικές. Η σύγκρισή τους μπορεί να είναι ένα ευαίσθητο, άβολο και δύσκολο έργο, αλλά παραμένει μια αναντικατάστατη διαδικασία της ιστορικής έρευνας. Η νέα «υποκειμενιστική» ιστοριογραφία, την οποία αναλύω κριτικά στο βιβλίο μου, τείνει ακριβώς να θολώνει αυτό το όριο μεταξύ της μοναδικότητας των προσωπικών αντιλήψεων, συναισθημάτων και συγκινήσεων, και της καταληπτότητας της ιστορίας που αναπόφευκτα υπερβαίνει τα άτομα τοποθετώντας τα σε ένα ευρύτερο τοπίο στο οποίο δεν είναι μόνα τους αλλά αλληλεπιδρούν με άλλους δρώντες του παρελθόντος. Σίγουρα δεν συνιστώ να αγνοήσουμε τα συναισθήματα και τις συγκινήσεις, τα οποία πρέπει να γίνουν σεβαστά και κατανοητά, αλλά αυτή η «υποκειμενιστική» ιστοριογραφία συχνά παραμελεί την πολυφωνία του παρελθόντος με την υποχώρηση στον μονόλογο του ενός ή των λίγων. Ο ορίζοντάς της είναι περιορισμένος, συρρικνωμένος στην υποκειμενικότητα των λίγων, ή ακόμη και σε εκείνη του ίδιου του ιστορικού.

Σ.Α. : Γιατί έχει τόσο μεγάλη σημασία η «αντωνυμία της ιστορίας»; Εννοώ με αυτό τη φωνή με την οποία γράφεται η ιστορία -στο πρώτο ή στο τρίτο πρόσωπο, στον ενικό ή στον πληθυντικό, με αρσενικές, θηλυκές ή ουδέτερες αντωνυμίες. Ποιες επιπτώσεις έχει καθεμία από αυτές τις αντωνυμίες στη συγγραφή, την κυκλοφορία, την πρόσληψη και την κατανάλωση της ιστορικής γνώσης;

Ε.Τ. : Η περιγραφή και η ερμηνεία της πολυφωνίας του παρελθόντος σημαίνει την υπέρβαση του περιορισμένου ορίζοντα του εαυτού μας. Αυτή η διανοητική λειτουργία απαιτεί ορισμένες προφυλάξεις, μία από τις οποίες είναι το απρόσωπο ύφος γραφής που συναντάται στα περισσότερα έργα ιστορικής επιστήμης. Πράγματι, από την αρχαιότητα η ιστορία γράφεται σε τρίτο πρόσωπο. Φυσικά, αυτός ο απλός κανόνας αποτελεί μια πολύ επισφαλή εγγύηση της «αντικειμενικότητας» - επιβεβαιώνει ωστόσο μια «οικουμενική» προοπτική, η οποία, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, αποτελούσε προϋπόθεση για την παραγωγή ιστορικής γνώσης. Αφετηρία του βιβλίου μου είναι το απλό γεγονός (που παρατηρήθηκε από άλλους μελετητές πριν από εμένα, όπως ο Τζέρεμι Πόπκιν) ότι, τα τελευταία χρόνια, έχει αυξηθεί πολύ σημαντικά το πλήθος των αυτοβιογραφιών από ιστορικούς. Αυτό είναι ένα σύμπτωμα μιας νέας αυτοαναστοχαστικής στάσης, που συνεπάγεται την εγκατάλειψη των παλαιών θετικιστικών ψευδαισθήσεων για την αντικειμενικότητα της ιστορικής γνώσης. Οι ιστορικοί δεν είναι «ουδέτεροι» παρατηρητές -έχουν προφανώς μια υποκειμενικότητα που αποτελείται από ένα πολύ σύνθετο δίκτυο εθνικών, έμφυλων, ταξικών, θρησκευτικών, εθνοτικών, φυλετικών και πολιτικών ταυτοτήτων, κληρονομημένων κουλτούρων, ψυχολογικών προτύπων και βιωμένων εμπειριών, που διαμορφώνουν τους τρόπους που γράφεται το παρελθόν. Θα πρέπει να έχουν επίγνωση αυτού του υπόβαθρου, δηλαδή του μέρους της υποκειμενικότητας που αναγκαστικά εμπλέκεται στο έργο τους, όμως η συγγραφή της ιστορίας απαιτεί την ικανότητα να υπερβαίνουν τον δικό τους εαυτό (ακόμη και αν δεν τον αρνούνται)· απαιτεί μια κριτική απόσταση, τόσο απέναντι στα αντικείμενα της έρευνάς τους όσο και απέναντι στην υποκειμενικότητά τους. Το έργο τους συνίσταται στο να ακούν

και να κατανοούν τις φωνές του παρελθόντος -τις αποκαλείτε «αντωνυμίες της ιστορίας»- αλλά το να γράφουν σε τρίτο πρόσωπο σημαίνει ακριβώς να μην εκθέτουν τη δική τους «αντωνυμία». Οι υποκειμενιστές ιστορικοί που γράφουν σε πρώτο πρόσωπο θεωρούν ότι η συγγραφή της ιστορίας δεν σημαίνει να περιγράφεις και να ερμηνεύεις τις φωνές του παρελθόντος, αλλά να εγκαθιδρύεις ένα είδος μεταθανάτιου διαλόγου μεταξύ της δικής σου υποκειμενικότητας και της υποκειμενικότητας ορισμένων δρώντων του παρελθόντος. Αυτό δημιουργεί ένα «μοναδικό παρελθόν»: πολύ περισσότερο από το να ανακαλύπτουν και να μαθαίνουν την ιστορία, οι αναγνώστες διεισδύουν στο υποκειμενικό σύμπαν του συγγραφέα, ο οποίος γράφει για τον εαυτό του. Όταν οι μελετητές γράφουν ένα ιστορικό βιβλίο, συνήθως προσπαθούν να απαντήσουν σε κάποια συμβατικά ερωτήματα: πότε, ποιος, πώς και, τέλος, γιατί. Οι υποκειμενιστές ιστορικοί φαίνεται να απαντούν σε διαφορετικά ερωτήματα: Ποιος είμαι εγώ; Γιατί με ενδιαφέρει αυτό το γεγονός ή ο δρών του παρελθόντος; Γιατί αυτό το γεγονός με επηρεάζει τόσο βαθιά; Ποια συναισθήματα νιώθω ανακαλύπτοντας το παρελθόν; Με αυτόν τον τρόπο, το παρελθόν γίνεται μια υποκειμενική εμπειρία, κάτι που ανήκει σε μια ατομική σφαίρα και όχι σε μια κοινή ιστορική συνείδηση.

Σ.Α. : Όταν πρωτοείδα το βιβλίο σας, υπέθεσα ότι ήταν ένα από εκείνα τα βιβλία που θρηνούν για την έλλειψη αντικειμενικότητας και αμφισβητούν την ποιότητα των ιστοριογραφικών έργων που χρησιμοποιούν την πρωτοπρόσωπη αφηγηματική φωνή. Όμως εξεπλάγην ευχάριστα όταν διαπίστωσα ότι το βιβλίο σας υποστηρίζει ότι, παρόλο που η υποκειμενική ιστοριογραφία έχει πολλά ελαττώματα, είναι μια δύναμη με την οποία οι παραδοσιακοί ιστορικοί πρέπει να αναμετρηθούν και η οποία δεν μπορεί πλέον να απορρίπτεται ως «μη σοβαρή» ή «ανειλικρινής». Όπως επισημάνατε παραπάνω, η ιστοριογραφία φιλτράρεται μέσα από την υποκειμενικότητα του ιστορικού, ακόμη και όταν χρησιμοποιείται το τρίτο πρόσωπο. Επομένως, αν η επίκληση της «επιστημονικής ιστοριογραφίας» στην ουδετερότητα ή την αντικειμενικότητα είναι απατηλή και η υποκειμενιστική ιστοριογραφία «δεν είναι απαραίτητα η καλύτερη εναλλακτική λύση στις καταχρήσεις και τα αδιέξοδα του θετικισμού» (80), ποια θα ήταν τότε η ιδανική ιστορική μεθοδολογία;

Ε.Τ. : Έχετε δίκιο όταν τονίζετε ότι το βιβλίο μου δεν γράφτηκε με σκοπό να υπερασπιστώ την παραδοσιακή ιστοριογραφία απέναντι στις επιθέσεις των νέων καινοτόμων μελετητών. Δεν είμαι «φύλακας του ναού» και δεν είμαι προσκολλημένος σε καμία σχολή. Δεν νομίζω ότι θα μπορούσε καν να υπάρξει μια «ιδανική» μέθοδος συγγραφής της ιστορίας -είμαι μάλλον βαθιά πεπεισμένος ότι η ιστορική γνώση απαιτεί μια πολλαπλότητα προσεγγίσεων και ότι αυτή η ποικιλομορφία είναι ωφέλιμη για κάθε μία από αυτές. Ακριβώς για να αποφευχθούν παρεξηγήσεις σχετικά με τον στόχο του βιβλίου μου, αυτό περιλαμβάνει ένα κεφάλαιο αφιερωμένο στη διάλυση της θετικιστικής ψευδαίσθησης μιας «αμερόληπτης» (Wertfrei) αφήγησης του παρελθόντος. Η μεταπολεμική γερμανική ιστοριογραφία είναι ένα από τα πιο εύγλωττα παραδείγματα της υποκρισίας που πολύ συχνά εξυπηρετείται από μια τέτοια ψευδαίσθηση: στο όνομα της «αντικειμενικότητας» πολλά πρώην μέλη της Χιτλερικής

Νεολαίας -συγκεκριμένα εκείνοι που δημιούργησαν το Ινστιτούτο Σύγχρονης Ιστορίας στο Μόναχο- κατηγόρησαν για «υποκειμενισμό» τους Εβραίους συναδέλφους τους και σκιαγράφησαν μια πολύ απολογητική ερμηνεία της ναζιστικής Γερμανίας πίσω από τη βιτρίνα μιας δήθεν «επιστημονικής», «αντικειμενικής» και «ουδέτερης» αναπαράστασης του παρελθόντος. Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς ότι σήμερα πολλοί Γερμανοί ιστορικοί απευθύνουν παρόμοιες μομφές στους μεταποικιακούς συναδέλφους τους, των οποίων η «πολιτική ατζέντα» θα εμπόδιζε δήθεν και θα έβλαπτε την ικανότητά τους για ιστορική κρίση (σκεφτείτε την εκστρατεία εναντίον του Ντιρκ Μόουζες, ενός φημισμένου μελετητή του Ολοκαυτώματος και των αποικιακών γενοκτονιών, για την οποία έχω γράψει). Όπως είπα, η γραφή σε τρίτο πρόσωπο δεν αποτελεί εγγύηση κατά του υποκειμενισμού. Ειλικρινά μιλώντας, προτιμώ πολύ μια δηλωμένα υποκειμενιστική προσέγγιση από μια άκρως υποκειμενιστική προσέγγιση που υποκριτικά κρύβεται πίσω από μια δήθεν «επιστημονική» αντικειμενικότητα και ουδετερότητα. Υπάρχουν πολλές μορφές υποκειμενισμού. Εγώ δεν γράφω σε πρώτο πρόσωπο -τουλάχιστον στα βιβλία ιστορίας- αλλά δεν αρνούμαι τη νομιμότητά αυτού του τρόπου, στον βαθμό που οι «υποκειμενιστές» ιστορικοί εκπληρώνουν κάποιες στοιχειώδεις απαιτήσεις της επιστήμης τους (βασικά, την προσεκτική χρήση των πηγών τους και τον σεβασμό στα πραγματολογικά στοιχεία). Απλώς παρατηρώ ότι αυτή η προσέγγιση -όσο συναρπαστική και αν είναι- συρρικνώνει αναπόφευκτα το ιστορικό τοπίο. Στο βιβλίο μου, τονίζω την αντίθεση μεταξύ αυτής της υποκειμενιστικής μεθοδολογίας και της πρακτικής της «μικροϊστορίας», η οποία ξεκινά από μια λεπτομέρεια και, μεγεθύνοντας σταδιακά, τη διευρύνει ανοίγοντας το παράθυρο σε ένα ευρύτερο τοπίο. Όπως τόνισε εύστοχα ο Ζίγκφριντ Κρακάουερ, ιστορική νοημοσύνη σημαίνει ένα διαρκές «παιχνίδι κλίμακας», που εναλλάσσει μακρινά πλάνα και κοντινά πλάνα. Η εντύπωσή μου είναι ότι το να γράφεις ιστορία σε πρώτο πρόσωπο σημαίνει να κοιτάς το παρελθόν από μια κακή οπτική γωνία, υιοθετώντας το βλέμμα ενός κοντόφθαλμου παρατηρητή που είναι αναγκασμένος να εξετάζει τα γεγονότα, τα αντικείμενα και τους ανθρώπους αποκλειστικά με κοντινά πλάνα. Αυτή η προσέγγιση αποτυπώνει τα συναισθήματα, αλλά δυστυχώς παραμελεί το πλαίσιο τους.

Σ.Α. : Στο κεφάλαιο «Λόγος για τη μέθοδο», αναδεικνύετε την προσέγγιση του Γάλλου ιστορικού Ιβάν Ζαμπλόνκα για τις τυπολογίες του «εγώ» (θεσιακό «εγώ», μεθοδολογικό «εγώ» και συναισθηματικό «εγώ»), που υπάρχουν στη σχετικά νέα τροπικότητα της εγωιστοριογραφίας. Ποιες είναι οι διαφορές μεταξύ των «Εγώ» της θεσιακότητας, της μεθοδολογίας και της συναισθηματικότητας στην αυτο-ιστοριογραφία;

Ε.Τ. : Ο Ιβάν Ζαμπλόνκα, θεωρητικοποιώντας αυτή την υποκειμενιστική μέθοδο ως ένα είδος ιδανικού τρόπου συγγραφής της ιστορίας, δημιουργεί μια τυπολογία που διαχωρίζει τον ιστορικό «Εγώ» σε τρεις διαφορετικές κατηγορίες. Πρώτον, το «Εγώ» της «θέσης», που τοποθετεί τον συγγραφέα σε πλαίσιο, αποδίδοντάς του μια κοινωνική, πολιτισμική, ίσως και πολιτική ταυτότητα. Δεύτερον, το «Εγώ» της «μεθόδου» που εκφέρει την προσέγγιση του ιστορικού, τις πηγές και τη διαδικασία διερεύνησής τους. Και τρίτον, το «Εγώ» των «συναισθημάτων» που, αντί να τα κρύβει, εμφανίζει τα συναισθήματα που προκαλεί στον ίδιο τον ιστορικό η έρευνά του. Μέσα από αυτές τις πολλαπλές συναρθρώσεις, το «Εγώ» γίνεται ένα είδος αφηγηματικής τεχνικής. Αναμφίβολα καινοτόμα, τα

αποτελέσματα αυτής της διαδικασίας είναι συχνά αξιοσημείωτα. Οι υποκειμενιστές μελετητές επινοούν μια νέα σχέση με το παρελθόν, η οποία είναι δημιουργική, προσφέρει εκπλήξεις και είναι σίγουρα λιγότερο βαρετή από τις περισσότερες γραμμικές αφηγήσεις της συμβατικής ιστοριογραφίας. Το πρόβλημα λοιπόν, δεν έγκειται στην ποιότητα του ύφους τους αλλά μάλλον στα αποτελέσματα της έρευνάς τους, τα οποία μπορεί να είναι ενδιαφέροντα αλλά δεν μπορούν να ξεπεράσουν τα όρια ενός κοντόφθαλμου βλέμματος. Σε πολλές περιπτώσεις, στα έργα τους η φανταχτερή αφήγηση συναγωνίζεται τη γνωστική φτώχια. Φωτίζουν με δύναμη το νοητικό και συναισθηματικό σύμπαν των συγγραφέων τους, αλλά αυτή η λαμπρότητα αφήνει στη σκιά το παρελθόν που υποτίθεται ότι ερμηνεύουν. Το βιβλίο του Ζαμπλόνκα για τους Πολωνούς παππούδες του, για παράδειγμα, είναι βαθιά συγκινητικό. Ωστόσο, διαβάζοντας το βιβλίο του, δεν μαθαίνουμε τίποτα καινούργιο για το Ολοκαύτωμα. Αντιθέτως, μας προσφέρεται ένα είδος ακτινογραφίας του πολιτισμικού, νοητικού και συναισθηματικού κόσμου ενός Εβραίου ιστορικού που ζει στο Παρίσι στις αρχές του 21ου αιώνα. Στο παρελθόν, οι μελετητές προσπαθούσαν να κρύψουν την υποκειμενικότητά τους -σήμερα μπορούν να την επιδείξουν, ακόμη και να την εκθέσουν. Αυτό δεν είναι απλώς εφικτό αλλά ενθαρρύνεται κιόλας, όταν η υποκειμενική τους προσέγγιση αφορά θέματα -όπως το Ολοκαύτωμα- γύρω από τα οποία υπάρχει ισχυρή συναίνεση.

Α.Ε. : Θαυμάζω τα έργα του Ζαμπλόνκα, αλλά συμμερίζομαι επίσης την κριτική που ασκείτε στα έργα του. Μπορεί πραγματικά να θεωρηθεί η ιστορία ως σύγχρονη λογοτεχνία; Είναι η απήχηση της υποκειμενιστικής ιστοριογραφίας τόσο ισχυρή στον κλάδο; Από την άλλη πλευρά, μήπως η αντίρρηση στην υποκειμενιστική ιστοριογραφία αποτελεί σύμπτωμα ενός είδους φόβου του επιστημονικού κλάδου μήπως παραβιάζεται το «ηθικό συμβόλαιο» του κάθε ιστορικού;

Ε.Τ.: Είναι πιθανό να έχετε δίκαιο όταν παρατηρείτε ότι πολλές αντιρρήσεις στην υποκειμενιστική ιστοριογραφία απορρέουν από κάποιο είδος «φόβου του επιστημονικού κλάδου». Αυτός ο φόβος είναι θεμιτός, αν και δεν νομίζω ότι θα δικαιολογούσε τον απλό στιγματισμό της πρωτοπρόσωπης ή της «εγω-ιστοριογραφίας». Ο σκεπτικισμός μου δεν προέρχεται από την επιθυμία απόρριψης ή καταδίκης. Δεν συμμερίζομαι τον ενθουσιασμό που έχει προκαλέσει αυτή η νέα ιστοριογραφία τα τελευταία χρόνια, αλλά η προειδοποίησή μου δεν είναι καθόλου αφορισμός. Αν επιθυμούν να εξερευνήσουν νέα μονοπάτια, είναι ευπρόσδεκτοι. Απλώς παρατηρώ ότι, αφού επιδείξουν τα πολλαπλά «εγώ» τους, ο Ζαμπλόνκα και παρόμοιες μορφές, όπως ο Αρτιέρ, γίνονται οι πραγματικοί ήρωες των βιβλίων τους, υπερκαλύπτοντας έτσι τις φωνές του παρελθόντος, τις οποίες προσποιούνται ότι ανασύρουν και ακούνε.

Μετάφραση: Σωτήρης Σιαμανδούρας